

FONT MÁRTA

Szemponatok a 12. század végi *Kijevi Krónika* elemzéséhez

A *Kijevi Krónika*¹ a 15. század elején, a Rusz délnyugati területén keletkezett Ipatyjev Kódex középső része. Az Ipatyjev Kódex három krónikát tartalmaz: a *Povest' vremennykh let* (PVL)² egyik szövegvariánsával, az ún. harmadik redakcióval kezdődik, folytatása a *Kijevi Krónika*, harmadik része pedig a 13. századot áttekintő *Halic–Volhíniai Krónika*.³ A *Kijevi Krónika* az 1118. évvel kezdődik és 1198/1199-as események leírásával ér véget. A *Kijevi Krónika* megjelölés viszonylag újkeletű, korábban rendszerint az orosz elnevezés alapján (Киевская летопись) évkönyvnek nevezte a szakirodalom. Az 'évkönyv' a szláv 'letopis' szó szerinti fordítása, viszont a szöveg tartalma szerint inkább 'krónika', noha kétségtelenül vannak annalsztikus tömörségű rövid részei.⁴ Újabban ennek megfelelően kezdi használni a 'krónika' megjelölést a történeti szakirodalom, annak ellenére, hogy a középkori szláv nyelvi közegben 'krónikának' a másutt keletkezett (pl. bizánci görög és a

---

¹ Korábban, a szövegből szemelvényeket magyarra fordítva az 'évkönyv' megjelölést használtuk, az orosz 'letopis' (летопись) szó szerinti fordításaként. Ld. Font Márta: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11.). Miután a német és angol nyelvű szakirodalom legújabbban a „krónika” (Chronik, Chronicle) megjelölést alkalmazza, a továbbiakban mi is ezt használjuk.

² Legutóbbi kritikai kiadása: *Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии: Лихачев, Дмитрий С. ред. Адрианова-Перетц, Варвара П. Санкт-Петербург, 2007*³; német nyelven: *Die altrussische Nestorchronik*. hrsg. von Trautman, Reinhold. Leipzig, 1931.; *Die Nestor-Chronik*. hrsg. Tschizewskij, Dmitrij. Wiesbaden, 1969. (Slavistische Studienbücher VI.); magyar fordítása: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. ford. Ferincz István. Kommentárok: Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia, Polgár Szabolcs, Zimonyi István. Tanulmányok: Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia. Szerk. Balogh László és Kovács Szilvia. Bp., 2015. (Magyar Östörténeti Könyvtár 30.)

³ Legújabb kritikai kiadása: *Crónica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana)*. izd. Dąbrowski, Dariusz et Jusupović, Hadrianus adiuvantibus Juriewa, Irina–Majorow, Alexandro–Wiłkuł, Tatiana. Kraków–Warszawa, 2017. (Monumenta Poloniae Historica. Nova Series t. XVI.)

⁴ A terminológia problémáiról ld. Font Márta: *Problémák és vitás kérdések a keleti szláv krónikák kutatásában*. *Aetas* 29. évf. (2014) 1. sz. 25–40. itt: 28.; Font, Márta: *Die Chronistik der Ostslawen*. In: *Handbuch Chroniken des Mittelalters*, hrsg. von Wolf, Gerhard und Ott, Norbert H. Berlin–Boston, 2016. 805–835. itt: 807–808.

latin nyelvű) narratív forrásokat nevezték.⁵ Az orosz nyelvű szakirodalomban megtalálható a *Kijevi Szvod*⁶ terminus technicus is, amely egyrészt arra utal, hogy nem önálló formában fennmaradt szövegről van szó, másrészt kifejezi a szöveg kompilált voltát. A középkori krónikák között a *Kijevi Krónika* az alábbi meghatározással szerepel: „*The Kievan Chronicle, by far the most elegant and eloquent as well as the most detailed chronicle of Kievan Rus', focuses on the deeds of the house of Volodimer Vsevolodovic Monomach and its struggle for Kiev and supremacy in Rus'. Its principal protagonists are Volodimer's grandsons Iziaslav and Rostislav and their sons. It is believed that the Kievan Chronicle also absorbed parts of other local traditions, among them those of Chernihiv and Galicia. The Kievan Chronicle ends with the ceremonial oration of St. Michael's father superior Mose on the occasion of the construction of a wall in the monastery sponsored in 1198 by the prince of Kiev Rjurik Rostislavič.*”⁷

A *Kijevi Krónika* szövege az ún. Ipatyjev Kódexcsaládban⁸ maradt fenn (ld. 1. ábra), de egy-egy része utat talált az *Első Novgorodi Évkönyv* (Первая Новгородская летопись младшего и старшего изводов) 12. századi textusába, bővebben – de eltérő terjedelemben – bukkannak fel információi a szuzdali kódexcsalád 12. századra vonatkozó szövegében.⁹ (ld. 2. ábra) A *Kijevi Krónika* hosszú elbeszéléseket tartalmaz a 12. századi magyar vonatkozású eseményekről, éppen abban az időszakban, amikor a magyarországi krónikák igen csak szűkszavúak. Erre a magyar történetírás régen felfigyelt,¹⁰ mégsem mondható, hogy ezek az adatok maradéktalanul utat találtak a magyar medievisztikába. Egyrészt a részletek fordítása nem megoldás, hiszen a tágabb szövegkörnyezet számos esetben más értelmezést tesz lehetővé,¹¹ másrészt a forráskritika eredményeit újra és újra szembe kell állítani a szöveggel.¹² Ezért nem megkerülhető a teljes szöveg fordítása és kommentárokkal való közlése.¹³

⁵ Ld. a Летописи и хроники köteteit, ahol krónikának a bizánci görög és a latin nyelvű elbeszélő forrásokat nevezik. Pl. Летописи и хроники. сб. статей 1973 г. ред. Рыбаков, Борис А.–Буганов, Виктор И.–Пашуто, Владимир Т.–Кучкин, Владимир А. Москва, 1974. 3.

⁶ Гимон, Тимофей В.: К вопросу о княжеских посланиях в Киевском своде (XII в.). In: Восточная Европа в древности и средневековье т. XXX. ред. Мельникова, Елена А. et alii. Москва, 2018. 64–71.

⁷ Tolochko, Olekssiy: Kievan Chronicle. In: Encyclopedia of Medieval Chronicle I-II. Red. Dunphy, Graeme. Leiden–Boston, 2010. I. 820.

⁸ Kloss, Boris M.: Copies of the Hypatian Chronicle and their Textology. *Harvard Ukrainian Studies* 29. évf. (2007) 1–4. sz. 129–147.

⁹ Ld. Font Márta: Magyarok a Kijevi Évkönyvben i. m. 37.

¹⁰ Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916. 77–273.

¹¹ Pl. Hodinka értelmezését III. Béla hadjárataival kapcsolatban korrigálni kellett a teljes szöveg alapján. Ld. Font Márta: Szempontok III. Béla halicsi hadjáratainak kronológiájához. *Acta Historica* 84. sz. (1987) 45–50.; Uő: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) 179–180. Hasonló kronológiát állított fel Stephenson, Paul: Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900–1204. Cambridge, 2000. 294–296.; Varga, Gábor: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. München, 2003. 212–216. (Studia Hungarica 49.)

¹² Ez történt a *Kijevi Krónika* egyes részeinek magyar nyelvű újabb közlésénél. Ld. Font Márta: Kijevi Évkönyv. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. szerk. Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) 294–318.

¹³ Ennek megkezdéséhez teremtett lehetőséget a „PTE Történész Kiválósági Centrum 480144” projekt.

Jelen tanulmányban a szöveg vizsgálatának egy olyan kvantitatív elemzését kívánjuk elvégezni, mint a PVL esetében is tettük.¹⁴ A PVL esetében – mivel a kommentárok a kész magyar fordításhoz készültek – rendelkezésre állt a magyar szöveg karakterszáma, amely a kvantitatív elemzés alapját jelentette. Igaz, az eredeti és a magyar szöveg között adódhatnak mennyiségi eltérések (az eredeti szöveg nem állt rendelkezésre elektronikus formában), de miután nem a szöveg pontos terjedelmét akartuk meghatározni, hanem az egyes részek arányaira fordítottunk figyelmet, az eredeti szöveg és a fordítás közötti eltérés bizonyosan nem okoz lényeges különbséget. A *Kijevi Krónika*nál az 1962. évi kiadás¹⁵ alapján a szövegoszlopok sorainak számát lehetőleg manuális módon megállapítani, amiből ugyancsak a szöveg arányaira tudunk következtetni. Az egyes oszlopokban a sorok száma eltérő, ezért csak a sorok száma – és nem a közlés idején alkalmazott oszlopokra tördelés – lehetett vizsgálódásunk alapja. Kétségtelen, ez a megoldás nem alkalmas a PVL-lel való összevetésre, erre csak a *Kijevi Krónika* teljes magyar fordítását követően, a karakterszám ismeretében nyílhat lehetőség.

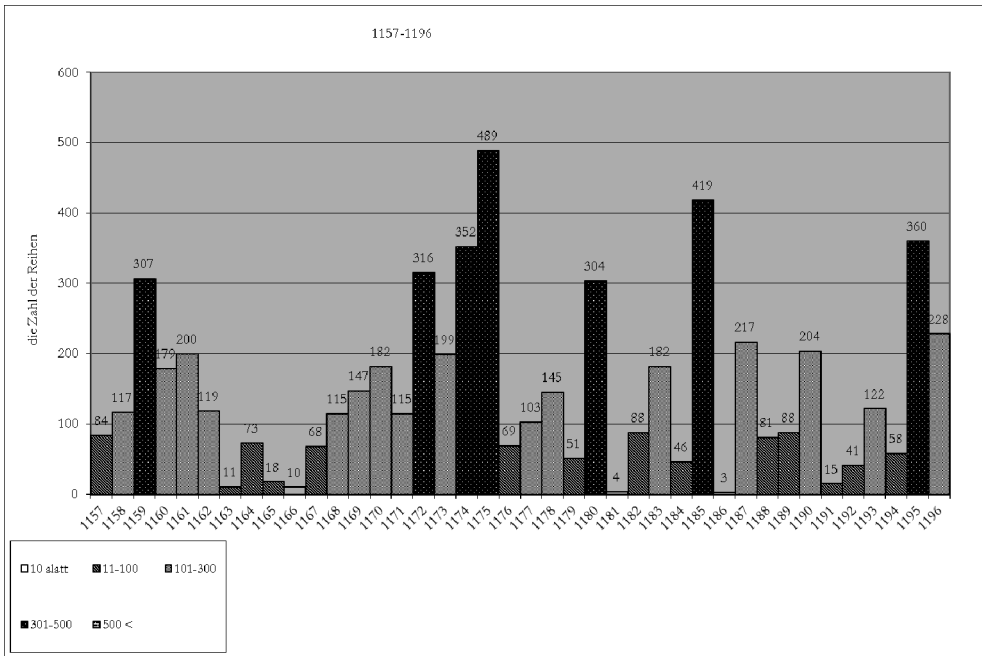
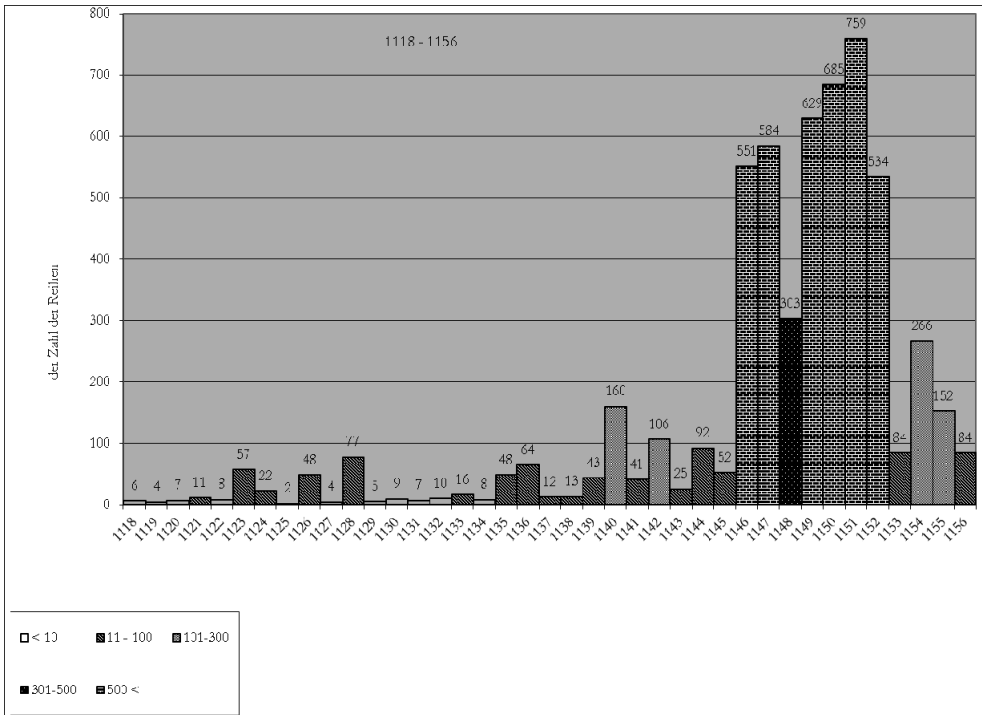
Az egyes évekhez rendelt krónikaszcveg hosszúságának vizsgálata az alábbi eredményre vezetett.

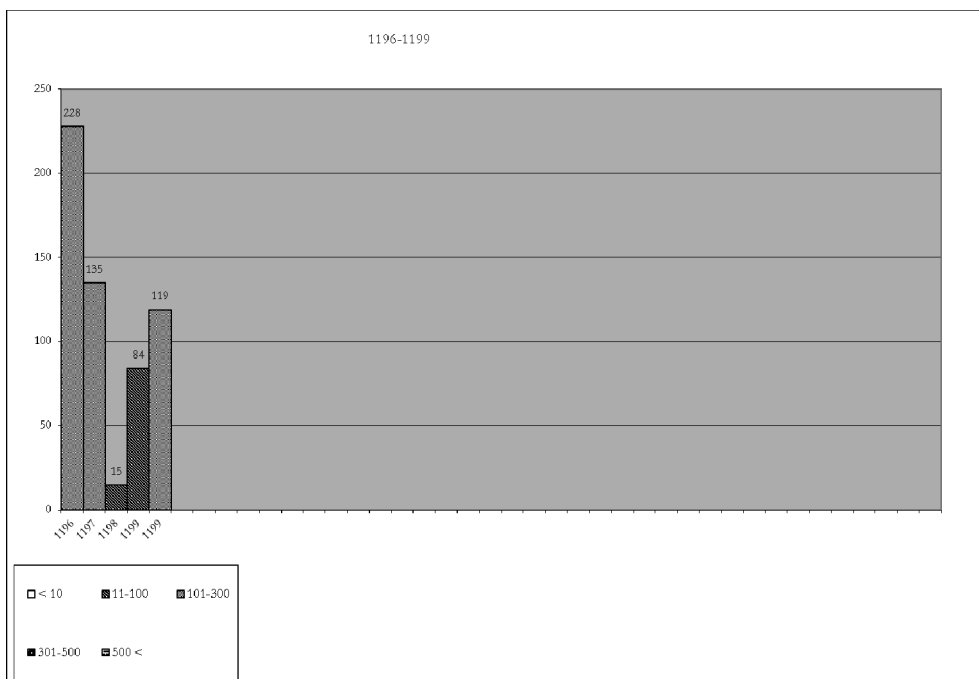
1. táblázat A *Kijevi Krónika* egyes éveire rendelt sorok száma

év	sorok száma	év	sorok száma	év	sorok száma	év	sorok száma				
6626	1118	6	6647	1139	43	6668	1160	179	6689	1181	4
6627	1119	4	6648	1140	160	6669	1161	200	6690	1182	88
6628	1120	7	6649	1141	41	6670	1162	119	6691	1183	182
6629	1121	11	6650	1142	106	6671	1163	11	6692	1184	46
6630	1122	8	6651	1143	25	6672	1164	73	6693	1185	419
6631	1123	57	6652	1144	92	6673	1165	18	6694	1186	3
6632	1124	22	6653	1145	52	6674	1166	10	6695	1187	217
6633	1125	2	6654	1146	551	6675	1167	68	6696	1188	81
6634	1126	48	6655	1147	584	6676	1168	115	6697	1189	88
6635	1127	4	6656	1148	303	6677	1169	147	6698	1190	204
6636	1128	77	6657	1149	629	6678	1170	182	6699	1191	15
6637	1129	5	6658	1150	685	6679	1171	115	6700	1192	41
6638	1130	9	6659	1151	759	6680	1172	316	6701	1193	122
6639	1131	7	6660	1152	534	6681	1173	199	6702	1194	58
6640	1132	10	6661	1153	84	6682	1174	352	6703	1195	360
6641	1133	16	6662	1154	266	6683	1175	489	6704	1196	228
6642	1134	8	6663	1155	152	6684	1176	69	6705	1197	135
6643	1135	48	6664	1156	84	6685	1177	103	6706	1198	15
6644	1136	64	6665	1157	84	6686	1178	145	6707	[1199]	84
6645	1137	12	6666	1158	117	6687	1179	51	6708	[1199]	119
6646	1138	13	6667	1159	307	6688	1180	304			

¹⁴ Ld. Font Márta: *A Poveszty vremennyh let* mint történeti forrás. In: Régmúlt idők elbeszélése i. m. 249–278., 260–273.; Uő: *A Poveszty vremennyh let* szerkezete és hitelessége. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 307–325.

¹⁵ Полное собрание русских летописей (PSZRL) II. Ипатьевская летопись. Москва, 1962. Az 1962. évi kiadás az 1908-ban megjelent reprintje. A szöveg ugyanebben a formában jelent meg a későbbi kiadásokban is mutatókkal és új bevezetővel kiegészítve. Ld. Полное собрание русских летописей. II. Ипатьевская летопись (изд.) Клосс, Борис М. Москва, 2001.²

Az 1196–1199 közti évek külön táblázatban szerepeltetését az indokolja, hogy itt a krónikaszcveg évekre bontása eltér az Ipatyjev Kódex a kódexcsalád más tagjaitól (pl. Hlebnjikov Kódex). Itt kétszer szerepel az 1199-es év, másutt ugyanazt a szöveget az 1198. év alatt összevonva találjuk.

A keleti szláv krónikairás sajátossága a márciusi évkezdet és a Bizáncból átvett időszámítás, amely a „világ teremtésétől” számítja az éveket. A Krisztus születéséhez igazított évszámokhoz képest általában 5508/5509 évnvi eltérés tapasztalható, de előfordulhatnak ettől különböző eltérések is, 5504 és 5011 határok között.¹⁶ Az évek számítási módjától eltérően a Kijevi Rusz krónikairása nem vette át a bizánci időszámításból a szeptemberi évkezdetet, hanem megtartotta a szlávok közt szokásos márciusit. Emiatt az eseményeket kétféleképpen lehetett évszámmal jelölni: vagy a megelőző márciusit, vagy a következőt vették figyelembe, eszerint alakult ki az ultramárciusi (U) vagy márciusi (M) kronológia. A módszer egyrészt megnehezíti a valós időpontok megállapítását, másrészt segítséget jelent a kompiláció különböző helyről származó szövegeinek szétválasztásánál.

¹⁶ Ld. Цыб, Сергей В.: Древнерусское времяисчисление в «Повести временных лет». Санкт-Петербург, 2011. 271–273., 290–293.

2. táblázat A *Kijevi Krónika* szerkezete a márciusi (M) és ultramárciusi (U) évszámítás szerint¹⁷

(Csillaggal jelöltük azokat az eseteket, ahol a perióduson belül eltérések mutatkoznak.)

	a periódus kezdete	a periódus vége	év-kezdet	a periódus				
				összes sora	legrövidebb		leghosszabb	
					év	sorok száma	év	sorok száma
1.	6626 (1118/1119)	6632 (1124/1125)	M	115	1118	6	1123	57
2.	6633 (1125/1126)	6648 (1140/1141)	U	526	1129	5	1140	160
3.	6649 (1141/1142)	6664 (1156/1157)	M*	4947	1143	25	1151	759
4.	6665 (1157/1158)	6685 (1177/1178)	U*	3273	1166	10	1175	489
5.	6686 (1178/1179)	6706 (1198/1199)	M*	3009	1186	3	1185	419

3. táblázat A márciusi–ultramárciusi évkezdet egyes periódusokon belüli eltérései¹⁸

	periódus	sorok száma	eltérés	sorok száma	küzdelem a kijevi nagyfejedelemi címért
3.	6649–6664 M (1141–1156)	4947	6654– 6660 U (1146–1152)	4045	Volhínia /Szmolenszk ↔ Vlagyimir-Szuzdal
4.	6665–6685 U (1157–1177)	3273	6666– 6667 M (1158–1159)	424	Szmolenszk ↔ Csernyigov
			6679– 6682 M (1171–1174)	982	Volhínia ↔ Szmolenszk ↔ Csernyigov ↔ Vlagyimir-Szuzdal
5.	6686–6708 M (1178–1199)	3009	6686, 6688 U (1178, 1180)	449	Szmolenszk ↔ Csernyigov
			6693 U (1185)	419	Igor steppei hadjárata a kunok ellen
			6703 U (1195)	360	Hatalomváltás: Csernyigov → Szmolenszk

¹⁷ Бережков, Николай Г.: Хронология русского летописания. Москва, 1963. 125., 131., 142., 158., 160., 196.

¹⁸ Uo. 142., 158–160., 196.

4. táblázat A *Kijevi Krónika* információinak mennyisége az események fő vonala szerint

periódus	évek száma	sorok száma	a szöveg %-a	események
1118–1138	21	438	3,7	Kijevben Vlagyimir Monomach és fiai uralkodnak
1139–1145	7	519	4,3	A csernyigovi ág jut uralomra Kijevben.
1146–1147	2	1135	9,6	A csernyigovi és a Monomah-ág küzdelme
1148–1154	7	3260	27,5	Vlagyimir Monomach fiai és unokái harcolnak egymással Kijev megszerzéséért.
1155–1180	26	4009	33,8	A Monomah unokák vetélkedése és a csernyigoviak sikere
1181–1184	4	320	2,7	Szmlenszk és Csernyigov vetélkedése
1185–1186	2	422	3,6	Kudarccal végződik a csernyigovi Igor hadjárata a kunok ellen.
1187–1190	4	590	4,9	A Monomah-ág Halics megszerzésére törekszik.
1191–1199	9	1177	9,9	Vlagyimir Monomah ükunokája jut uralomra Kijevben.
	82	11870	100%	

A grafikonok és a táblázatok egyaránt azt mutatják, hogy a legtöbb információ a 12. század középső harmadából, az 1146 és 1180 közötti időszakról maradt fenn. Az 1118 és 1199 közötti 82 év felénél is rövidebb periódusáról (35 év az elbeszéltek 43%-a) szól a szöveg több mint kétharmada, 70,9%. A megelőző 28 évhez (1118–1145), amely az időtartam 34%-a, a szövegnek mindössze 8%-a tartozik. Az utolsó 19 évre (1181–1199), amely az időtartam 23%-a, a szöveg 21,1%-a esik.

A kijevi hatalomért vívott küzdelem egyre inkább a Monomah-ágon belüli versengéssé vált (ld. 3. ábra), amelyben csak egy-egy alkalommal tudtak sikert elérni a csernyigovi ág képviselői. A 12. század legvégén, a *Kijevi Krónika* keletkezésekor Vlagyimir Monomach dédunokája, Rurik Rosztyiszlavics volt a kijevi nagyfejedelem (1194–1201). A szöveg Rurik dicséretével ér véget, aki falat építtetett a Vydubicsi Szent Mihály kolostor köré,¹⁹ és ez alkalomból egész családjával megjelent a kolostorban szeptember 24-én, Szent Tekla napján. Nem véletlen, hogy Rurik bőkezű volt a monostorhoz, hiszen felmenője, Vszevolod Jaroszlavics alapította a 11. század végén. A vydubicsi kolostor apátja volt Szilveszter, a *Régmúlt idők krónikájának* kompilátora, aki megteremtette Vlagyimir Monomach számára azt a legitimitációt, amely ötvözte a bizánci keresztény szemléletet a pogány, varég hagyományokkal. Az előbbi szellemében ítélte el a krónikás a csernyigovi Oleg fejedelmet, a csernyigovi ág alapítóját, aki rendszeresen felhasználta a pogány kunok haderejét.

A *Kijevi Krónika* ugyanabban a monostorban készült, ahol a *Régmúlt idők elbeszélése* is. Mózes apát épp úgy a Monomah-ág szempontjait érvényesítette a 12. század végén, mint a század elején Szilveszter. Az is egyértelműen kiderül a szövegből – és erre utal maga az elnevezés is –, hogy a Kijevért vívott küzdelem áll az egész textus középpontjában, vala-

¹⁹ PSZRL II. 711–715.

mint a nagyfejedelemséget megszerzett személyek sorsa.²⁰ A 12. század végi krónikás–kompilátor számára is a megtapasztalt jelen és a még frissen élő közelmúlt jelenthette ismereteinek forrását. Ezért érthető, hogy az 1118–1138 közötti időről keveset tudott, emiatt szűkszavú. A század közepének történéseit részletesen bemutató elbeszélésekhez biztosan felhasznált más korábbi írásokat: sok a biblikus tartalmú magyarázat, és rendelkezésre állhattak korábbi feljegyzések. A görögből fordított hronografokból való átvételeket a közelmúltban mutatta ki az ukrán Vilkul.²¹ A 12. század közepén a vlagyimir–szuzdali Jurij Dolgorukij, mint Vlagyimir Monomah legifjabb fia, hosszú küzdelmet folytatott Kijev megszerzéséért. Ennek következménye, hogy a Lavrentyjev Kódex 12. századi részében sok párhuzamos történet olvasható. Kérdés, hogy az északkeleti Rusz krónikása használt-e kijeji szöveget, vagy a kijeji krónikás merített más regionális feljegyzésekből. Az Encyclopedia szócikk szerzője az előbbi mellett foglal állást, az északkeleti Rusz történetírásában „*local recension of Kievan Chronicle*” nyomait látja.²² A Rusz északkeleti régiójában biztosan keletkeztek korai feljegyzések, a Lavrentyjev Kódex krónikacsaldja szövegeiből ki-hámozható. További kérdés a szmolenszki, halicsi és a csernyigovi adatoknak a *Kijeji Krónikába* kerülése: lokális feljegyzések kerültek-e a *Kijeji Krónikába*, voltak-e egyáltalán ilyenek, vagy csak a Kijev körüli küzdelmekben szereplő személyeket követve a kijeji szerző érdeklődése nyomán ebben a krónikában jut szerephez egyes fejedelmek származásának, korábbi uralma helyszínének leírása? A délnyugati Ruszban Halics 1141 után vált regionális központtá, miután Vlagyimirko Volodarevics fejedelem kezébe került több kisebb központ (Peremysl, Tyerebovl, Zvenyigorod), és új székhelyet alakított ki. A lengyel történétíró, Jan Długosz krónikája sok olyan eseményt rögzített, ami máshol nem maradt fenn. Feltételezhető, hogy Halicsban már a 12. században létezett lokális történetírás,²³ ezt valószínűsíti a 13. századi *Halics–Volhíniai Krónika* is. A csernyigovi fejedelemségről a mongol inváziót (1239) követően nincsenek adataink, miután a terület teljesen mongol uralom alá került. Az itteni fejedelmi ág történetét csak a kijeji krónikás interpretálásában ismerhetjük.

---

²⁰ Legrészletesebb elemzését adja: Goranin, Edward: *Latopis Kijowski 1159–1198*. Wrocław, 1988. (Slavica Wratislaviensis XL, Acta Universitatis Wratislaviensis № 840) 11–50.

²¹ Вілкул, Татьяна Л.: Літопис і хронограф. Студії з текстології домонгольського Київського літописання. Київ, 2015. 240–314.

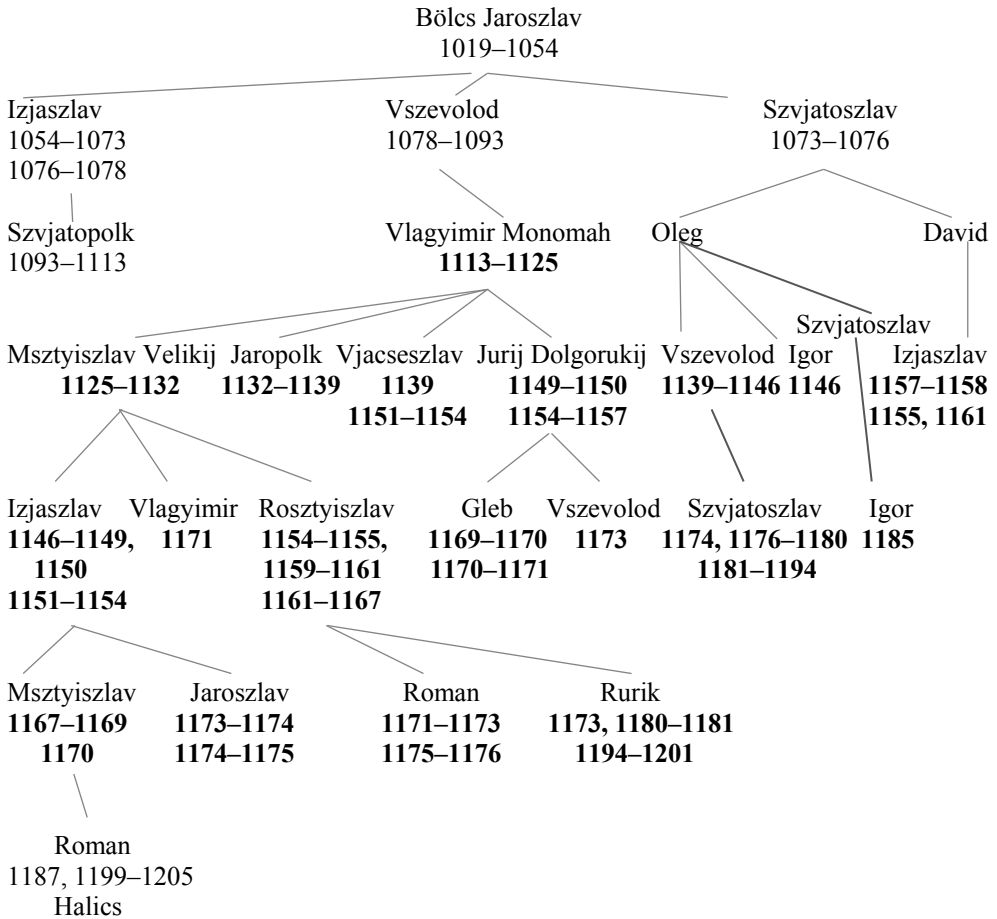
²² Guimon, Timofej: *Laurentian Chronicle of 1377*. In: *Encyclopedia i. m.* II. 998.

²³ Font Márta: Az „eltűnt” halicsi történetírás nyomai. In: *A pécsi ruszisztika szolgálatában*. Bebesi György 60 éves. Szerk. Bene Krisztián–Huszár Mihály–Kolontári Attila. Pécs, 2018. 293–302.

3. ábra A 12. századi kijevi trónharcok szereplői

Félkövér: kijevi nagyfejedelemség időszaka